

Геннадій Казакевич,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії мистецтв Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник відділу соціокультурної антропології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

kazakevych@knu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2690-860X>

КЕЛЬТСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ ГАЛІШ-ЛОВАЧКА НА ЗАКАРПАТТІ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КОНТЕКСТУ

Статтю присвячено поселенню латенської археологічної культури на горах Галіш і Ловачка поблизу м. Мукачеве (Україна), яке є одним із найважливіших комплексів давніх кельтів у Верхньому Потиссі. Метою статті є визначення місця Галіш-Ловачки в системі кельтських поселень Центральної Європи. Досліджуване поселення безсистемно розкопали археологи-аматори на зламі XIX–XX ст., після чого культурний шар пам'ятки руйнувався через сільськогосподарські та будівельні роботи. Лише наприкінці 1980-х були професійні розкопки невеликої частини пам'ятки. Розмір поселення і характер виявлених на його території знахідок засвідчують його суттєве регіональне значення. Знайдені металеві предмети, які віддзеркалюють високий соціальний статус власників, залишки металургійного та металообробного виробництва, а також сліди виготовлення монет доводять, що Галіш-Ловачка була центром політичного та економічного життя прилеглих територій. Хоча поселення не досягло рівня ранньоміської структури (опідума), його можна класифікувати як аграрно-ремісничий і політичний осередок, аналогічний до інших подібних поселень у Центральній Європі середньолатенського часу (Розельдорф, Немчице, Нова Церква тощо).

Ключові слова: кельти, латенська культура, Галіш-Ловачка, Закарпаття, ранньоміські поселення, аграрно-ремісничий осередок.

DOI: 10.15407/mics2022.02.008

УДК 903:71(477.87)

© Геннадій Казакевич, 2022

¹ В. Котигорошко, *Верхнє Потисся в давнину. 1000000 років тому – X сторіччя н. е.* (Ужгород: Карпати, 2008), 127.

² A. Rustoiu, "Masters of metals in the Carpathian basin (workshops, production centers and funerary manifestations in early and middle La Tène", *Ephemeris Napocensis* XIX (2009): 9.

³ S. Moscati, ed., *Les Celtes* (Paris: EDDL, 2001), 413–417.

⁴ В. Бідзіля, *Історія культури Закарпаття на рубежі н. е.* (Київ: Наукова думка, 1971), 30–38.

На теренах Європи поява найранніших форм урбанізованого життя пов'язана з розвитком античної цивілізації. В її межах уже за доби бронзи з'явилися поселення, яким була притаманна більшість політичних, соціальних та економічних ознак міста. Водночас, консолідація населення навколо царської резиденції або полісний синоїкізм навряд чи були єдиними можливими моделями прогресу поселень у давнину. Гігантські енеолітичні центри трипільської культури або скіфські городища ранньозалізної доби демонструють поступову еволюцію невеликих сільських поселень та укріплених схованок у структури вищого рівня. У Західній і Центральній Європі подібне явище спостерігається в середовищі латенської археологічної культури, яка асоціюється з племенами давніх кельтів. В останні століття до н. е. деякі відкриті аграрні поселення кельтів трансформувалися в укріплені «протоміські» центри політичного та економічного життя, які називають опідумами.

На теренах України місцем найбільшої концентрації пам'яток латенської культури є Верхнє Потисся. Поширення тут латенської культури відбувалося у III–II ст. до н. е. в контексті масштабної кельтської експансії в Центрально-Східній Європі. Загалом на теренах Закарпатської області відомо понад 20 латенських поселень. Найбільшим із-поміж них є Галіш-Ловачка, яке в новітній історіографії відносять або до опідумів¹, або до виробничих центрів, існування яких передувало створенню опідумів². У цій статті спробуємо дати відповідь на запитання, як саме поселення Галіш-Ловачка вписується у контекст протоміських центрів давніх кельтів Центральної Європи і чи є правомірним віднесення його до типу «опідум».

Наукове дослідження поселення Галіш-Ловачка, розташованого на околиці сучасного м. Мукачево, здійснювали у декілька етапів. Перший із них пов'язаний із діяльністю краєзнавця та археолога-аматора Тиводара Легоцького, який описав залишки жител і господарських споруд, а також металеві предмети, виявлені під час сільськогосподарських робіт, здійснюваних на території поселення з середини XIX ст. Найцінніші предмети з цієї колекції у 1991 р. експонувалися на міжнародній виставці *I Celti* у Венеції й були опубліковані у її каталозі³.

На початку XX століття внаслідок оранки, закладання виноградників, будівництва терас і підвалів культурний шар було повністю знищено. Поодинокі розвідки, а також обстеження Галіш-Ловачки, які здійснила у 1962 і 1964 рр. Закарпатська експедиція Інституту археології АН УРСР, суттєвих результатів не дали. Також за радянських часів територія поселення стала об'єктом дачної забудови, що призвело до подальшого нищення пам'ятки. Усі наявні на той час наукові відомості щодо латенського поселення підсумував і ввів до наукового обігу Василь Бідзіля⁴. У 1986–1989 рр. Ужгородський університет і Закарпатська обласна станція юних туристів провели розвідувальні роботи та рятувні розкопки, які дали змогу виявити

⁵ О. Дзембас, «Дослідження кельтського поселення Галіш-Ловачка біля Мукачева (1986–1989), в *Проблеми археології Східних Карпат* (Ужгород: МПП «Гражда», 1995), 104–110.

⁶ Див., напр.: Котигорошко, *Верхнє Потисся*, 125–127 та інші його публікації.

⁷ Дзембас, «Дослідження кельтського поселення», 105.

⁸ Котигорошко, *Верхнє Потисся*, 126.

⁹ Дзембас, «Дослідження кельтського поселення», 105.

й повноцінно дослідити залишки культурного шару з декількома спорудами. Ці роботи можна вважати єдиним повноцінним археологічним дослідженням Галіш-Ловачки. З його результатами можна ознайомитися у звітній документації, що зберігається у Науковому архіві Інституту археології НАН України, у статті Олександра Дзембаса⁵ та монографіях В'ячеслава Котигорошка⁶.

Коротко оглянемо основні характерні риси, які можна вважати маркерами для визначення місця Галіш-Ловачки в системі кельтських поселень Центральної Європи. Зокрема, принциповим є питання розташування поселення та наявності укріплень. Як зазначає О. Дзембас, поселення площею близько 15–20 га розташовувалося на схилах гір Галіш і Ловачка (висота, відповідно, 117 і 184 метри від рівня підніжжя). Біля південного підніжжя обох гір, які становлять південно-західні відроги Вигорлат-Гутинського хребта, простягалося старе русло р. Латориця. Заболочена місцевість біля підніжжя та стрімкі гірські схили утворювали систему природного захисту поселення⁷. За словами В. Котигорошка, «вздовж хребта гори Галіш у напрямку гори Ловачка відкрита кам'яна стіна сухої кладки (ширина 2,0–2,5 м, висота 0,2–0,5 м), яка стикується з двома кам'яними глинами (вхід?) на горі Ловачка. Не виключено, що стіна була лише частиною фортифікаційної системи, кінцівки якої змикалися з правобережжям р. Латориці. Вся ця територія зайнята м. Мукачево, забудова якого ще в середньовіччя зруйнувала залишки величезного опідуму. До речі, латенський пласт час від часу виявляється при проведенні земляних робіт на вулицях міста»⁸.

У звітних документах археологічної експедиції, у якій брав участь дослідник, немає інформації про якісь укріплення на Галіш-Ловачці. Враховуючи той факт, що в епоху існування Галіш-Ловачки кельти не будували укріплення з каменю, можна цілком упевнено констатувати, що будь-яких суттєвих оборонних споруд латенське поселення не мало.

Географічне розташування Галіш-Ловачки забезпечувало легкий доступ до багатих на залізну руду заболочених місцевостей і букових лісів, деревина з яких слугувала джерелом енергії для металургії та оброблення металів. Виявлені численні предмети ковальського приладдя (великі та малі ковадла, молоти, кліщі та ін.), графітові тиглі й ливарні форми, а також інший ремісничий інвентар засвідчують проживання на поселенні значної кількості кваліфікованих ремісників, які мали порівняно легкий доступ до сировини. О. Дзембас констатує близькість Галіш-Ловачки до покладів високоякісних каолінових глин, дрібнозернистого піску та графіту, які сприяли розвитку гончарного виробництва⁹. Сировину для оброблення заліза могли видобувати безпосередньо в околицях поселення. Також слід згадати про існування упродовж латенського періоду великого металургійного центру в районі с. Нове Клинове (Берегівський район), де було досліджено 15 робочих майданчиків із

¹⁰ Див.: Отчет о работе закарпатского отряда раннеславянской экспедиции за 1966–1967 годы. 1966–67/26, Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ).

¹¹ Бідзіля, *Історія культури*, 134.

¹² Rustoiu, “Masters of metals”, 8.

¹³ Археологические исследования в зонах строительства мелиоративных систем в бассейне верхнего Потисья и спасательно-охранные раскопки оппидума Галиш-Ловачка и городища Малая Копаня. 1988/150, арк. 17–20, рис. 3, НА ІА НАНУ.

¹⁴ Археологические исследования в зонах строительства мелиоративных систем и спасательно-охранные раскопки оппидума Галиш-Ловачка, городища Малая Копаня. 1989/197, арк. 19–21, рис. 2.1–6, НА ІА НАНУ.

розвалами глиняних стінок численних металургійних горнів, скупчення залізного шлаку тощо¹⁰. За підрахунками В. Бідзілі, який досліджував цей виробничий центр, його продукція становила тонни металу й задовольняла попит спеціалізованих майстерень Карпатського узгір'я і Подунав'я¹¹. Прикметно, що металографічний аналіз залишків металургійного виробництва з латенського ремісничого центру Шайопетрі (Угорщина) засвідчує постачання сировини «з північних регіонів», із використанням системи водних шляхів¹². Залучення виробничих центрів Закарпаття у ширші мережі обміну продукцією справді видається досить імовірним, особливо зважаючи на наявність доступу до такої зручної водної артерії, як Тиса. Хоча це питання потребує подальших досліджень із залученням методів природничих наук.

Тиводар Легоцький виявив на поселенні Галіш-Ловачка 24 об'єкти з наявністю культурного шару латенського часу. Житла були напівземлянкового типу з вогнищами, обкладеними цеглою й обмащеними глиною. Точніших даних щодо конструкції та планування жител немає. Вони розташовувалися хаотично на значній (30–40 м) відстані одне від одного й були ймовірно осередками проживання окремих сімей. У 1988 році експедиція Ужгородського університету відкрила господарську яму й культурний шар на горі Ловачка з численними фрагментами гончарної кераміки та деякими металевими предметами¹³. Наступного року було відкрито житло-напівземлянку (4,1×2,4 м; за іншими даними — 4×2,8 м) і три господарські ями на площі 180 м². У будівлях і культурному шарі виявлено фрагменти ліпної та гончарної кераміки й металеві предмети¹⁴.

Потрібно наголосити на тому, що в ямі № 2 (1,7×1 м, глибина — 0,15 м) було знайдено велику кількість металевих інвентарю, частина якого була в горщику. Олександр Дзембас класифікує цю знахідку як скарб, зауважуючи також (із посиланням на Й. Кобаля), що 44 % усіх залізних виробів під час розкопок Тиводаром Легоцьким поселення Галіш-Ловачка було виявлено у складі восьми скарбів. Ще один скарб залізних знарядь праці було розкопано в 1954 р. у безпосередній близькості до Галіш-Ловачки (Клячанове). На відстані близько 20 км від поселення у 1952 р. було знайдено латенський скарб — скляний браслет і дві культові статуетки (Мала Бийгань). Така концентрація скарбів у районі Галіш-Ловачки навряд чи є випадковою, адже кельти широко практикували створення вотивних депозитів із культовою метою. Ями з подібними знахідками, нерідко разом із рештками жертвоприношень, представлені по всьому кельтському ареалу.

Загалом на теренах Галіш-Ловачки було виявлено понад тисячу предметів, які здебільшого датують періодом LT B2–C2, тобто серединою III–II ст. до н. е. Металографічний аналіз деяких речей із розкопок Т. Легоцького виявив високий технологічний рівень їхнього

¹⁵ Котигорошко, *Верхне Потисся*, 140–141.

¹⁶ R. Pleiner, *The Celtic Sword* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 49, 69.

¹⁷ E. Kolníková, "Latenezeitlicher Burgwall Gališ-Lovačka (Mukačevo) im Lichte der Münzfunde", в *Carpathica – Карпатика: матеріали міжнародного симпозиуму*, ред. Е. Балагурі та ін., вип. 15: Карпати в давнину (Ужгород, 2002), 99–115.

¹⁸ Ibid., Abb. 2.8.

виконання, із застосуванням цементациї, пакетування, загартування тощо¹⁵. Ці предмети дають змогу зробити деякі висновки щодо соціально-економічного життя поселення.

По-перше, на поселенні та у його найближчих околицях виявлено велику кількість сільськогосподарських знарядь, зокрема наральники (33), серпи (22), коси (18), зернотерки, ножиці для стрижки овець (8) тощо. Ці знахідки засвідчують, що значна частина населення Галіш-Ловачки була залучена до сільськогосподарського виробництва.

По-друге, численну категорію знахідок становлять предмети озброєння та воїнського спорядження (мечі, бойові ножі, наконечники списів, дротиків і стріл). Виготовлені у кельтських майстернях предмети озброєння були дуже популярними серед представників інших етнічних груп (фракійців, германців). Водночас, у Галіш-Ловачці знайдено чимало предметів військового спорядження, які притаманні саме кельтській воїнській еліті і які майже не знаходять за межами ареалу латенської культури. Це, зокрема, залізні ланцюги для привішування піхов меча з правого боку тіла, а також іще дві надзвичайно показові знахідки. Перша з них – декілька чек для утримування коліс на осі бойової колісниці. Відомо, що кельти використовували колісниці до рубежу ер насамперед як статусний бойовий і транспортний засіб вождя високого рангу. Друга важлива знахідка – короткий меч з антеноподібним (псевдоантропоморфним) руків'ям. Загалом на теренах Європи відомо близько півсотні подібних мечів, які використовували упродовж усієї латенської епохи як статусний предмет, символ влади військового ватажка¹⁶.

Слідами перебування у Галіш-Ловачці кельтської соціальної еліти можна вважати також два з трьох інгумаційних поховань, виявлені, відповідно, на південному схилі гори Галіш і на південно-східному схилі гори Ловачка. Обидва поховання типові для центральноєвропейських кельтів: здійснені у ямах, обкладених камінням, разом із монетами та іншими металевими предметами інвентарю.

Із Галіш-Ловачки походить репрезентативна колекція кельтських монет, а також форми для виготовлення монетних заготовок¹⁷. Деякі монетні знахідки представлені типами, дуже поширеними на кельтських пам'ятках Угорщини (зокрема, Puppenreiter/Triskele type або Audoleonmonogramm¹⁸). Починаючи з середньолатенського часу, представники кельтської соціальної еліти, які дістали відомості про монетний обіг в античних державах і мали доступ до відповідної сировини й технологій, активно виготовляли імітації елліністичних емісій.

Отже, існує цілком достатньо підстав уважати, що Галіш-Ловачка була центром політичної влади й концентрації кельтської еліти. Про це свідчать і знахідки доволі рідкісних та, очевидно, дорогих жіночих прикрас у латенському стилі (бронзові поясні ланцюги, ножні браслети з бронзових напівсфер, браслети у пластичному стилі).

¹⁹ Автор мав нагоду докладно висвітлити цю тему в інших публікаціях, зокрема: Г. Казакевич, *Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції* (Київ; Вінниця: Нілан), 144–145.

²⁰ A. Danielisová, “The Role of the Oppida as Regional Centers Within Late Iron Age Central Europe”, in *Praktische Funktion, gesellschaftliche Bedeutung und symbolischer Sinn der frühgeschichtlichen Zentralorte in Mitteleuropa*, Hrsg. J. Macháček (Bonn, 2009), 144–160.

У цій статті ми не розглядатимемо докладно питання етнічної належності мешканців Галіш-Ловачки та, загалом, носіїв латенської культури Закарпаття¹⁹. Нині майже немає заперечень щодо того, що в регіоні склався певний симбіоз з автохтонного фракійського та пришлого кельтського етнічних компонентів (за виразного домінування останнього). Водночас, треба зауважити, що саме поняття «кельти» належить радше до категорії культурних, а не етнічних ідентичностей, тож термін «кельти Закарпаття» є цілком коректним і таким, що не потребує додаткової конкретизації (як, наприклад, уживаний у деяких працях квазіетнонім «кельто-фракійці»).

Щоб визначити місце Галіш-Ловачки в системі кельтських поселень III–I ст. до н. е., необхідно уважніше придивитися до того, як було побудовано саму цю систему. Відповідно до створеного Юлієм Цезарем в середині I ст. до н. е. опису Галлії, в історико-археологічних дослідженнях кельтських старожитностей сформувалося уявлення про три типи поселень: *aedifica* (ферма або окрема садиба), *vicus* (відкрите сільське поселення), *oppidum* (укріплене поселення, виробничий і політичний центр). Вважали, що опідуми виникли майже синхронно на рубежі II–I ст. до н. е. внаслідок посилення зовнішньої загрози та внутрішніх процесів соціально-економічного розвитку кельтських племен. Класичними прикладами опідумів є поселення на пагорбі Мон Бьовре (історичний Бібракте, центр галльського племені едуїв), Манхінг у Баварії, Страдоніце та Завіст у Богемії. Загалом на величезних теренах кельтського ареалу від Британії до Подунав'я можна налічити близько півсотні поселень, які дослідники в різний час відносили до типу «опідум». Головним критерієм такого віднесення була наявність валів, або «галльської стіни» — земляного насипу, зовнішній фас якого посилений дерев'яними клітьми, скріпленими довгими залізними цвяхами й заповненими сумішшю каміння й землі. Характерними ознаками опідума є наявність розвиненого ремісничого виробництва, соціальної стратифікації мешканців, вираженої в ієрархічній структурі жител на поселенні, ознак урбаністичного способу життя, насамперед у вигляді імпортованих товарів, а також розташування на важливих торговельних шляхах і поблизу джерел сировини²⁰.

Свого часу *oppida* розглядали як поселення, що вже мали усі ознаки міст, або як певну проміжну стадію урбанізації, що наближала кельтів до створення певного аналогу греко-римського міста, з яким вони ознайомилися в період міграцій та поширення військового найманства. Нині, однак, цей погляд піддано ревізії. Зазначають, що до категорії опідумів було механічно віднесено дуже різні за типом поселення, зокрема гігантські городища Британії, які мали дуже слабо виражені ознаки виробничої активності постійного населення, укріплені поселення Південної Галлії, які зазнали сильного греко-римського впливу, виробничі центри Центральної Європи тощо. Ці поселення демонструють власний шлях

²¹ Див.: G. Woolf, "Rethinking Oppida", *Oxford Journal of Archaeology* 12 (2) (1993): 223–234.

²² H. Küster, "L'agriculture", in *Les Celtes*, ed. S. Moscati (Paris: EDDL, 2001), 426–428.

²³ V. Holzer, "Roseldorf – An Enclosed Central Settlement of the Early and Middle La Tène Period in Lower Austria (Roseldorf/Němčice Centre)", in *Paths to Complexity. Centralisation and Urbanisation in Iron Age Europe*, eds. M. Fernández-Götz, H. Wending, K. Winger (Oxford: Oxbow books, 2014), 125.

²⁴ B. Czerska, "Wyniki Badań Późnolateńskiej Osady Kultury Celtyckiej koło Nowej Cerekwi, pow. Głubczyce, w Latach 1958–1960", *Wiadomości Archeologiczne* 29 (3) (1963): 289–311.

²⁵ M. Rudnicki, "Nowa Cerekwia. A Celtic Centre for Craft and Commerce of Interregional Importance North of the Carpathians", in *Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin*, ed. S. Berecki (Târgu Mureș: MEGA, 2014), 51.

урбанізації, який дослідники схильні порівнювати не так із виникненням античних міст, як із ранньоміськими структурами Азії та Африки²¹.

Зокрема, більшість постійного населення опідумів була зайнята в сільськогосподарському виробництві, причому угіддя, де вирощували культурні рослини, зазвичай розташовувалися всередині мурів. Побут мешканців опідумів здебільшого майже не відрізнявся від сільського, притаманного мешканцям відкритих селищ²². Усередині більшості опідумів слабо простежуються зонування та ієрархія просторів, та й загалом ці поселення мають більше спільного з відкритими селищами, ніж зі «справжніми» греко-римськими містами.

Сучасні дослідження засвідчують, що безпосередньому виникненню ранньоміських структур у кельтів передувала поява великих аграрно-ремісничих поселень відкритого типу, залучених до мереж торгівлі на далекі відстані. Один із прикладів – поселення Розельдорф, розташоване на пагорбі Зандберг у Нижній Австрії. Поселення, датоване періодом LT B1/B2–C, займало площу близько 38 га й було центром монетного виробництва та осередком економічного життя прилеглих територій. Крім того, Розельдорф найімовірніше відігравав роль потужного культового центру, адже в поселенні було три майданчики, ідентифіковані як святилища. Тут виявлено кістки людей і тварин, а також численні предмети з металів. Монети та інші металеві предмети, знайдені на території Розельдорфа, засвідчують важливі зовнішні зв'язки цього поселення, які сягали країн Середземномор'я й навіть Британських островів²³.

Типологічно схожі поселення виявлено у Моравії (Немчице; період LT B2–C2), а також у Верхній Сілезії (Нова Цереква). Останнє є особливо показовим, оскільки воно розміщувалося на периферії кельтського ареалу, так само, як і Галіш-Ловачка. Упродовж 1960–1970-х у Новій Церекві було досліджено близько двох десятків споруд, щонайменше одну з яких використовували як гончарну майстерню²⁴. На жаль, більшу частину поселення було зруйновано через розташований на його території кам'яний кар'єр. Від 2007 року на поселенні проводять розвідувальні роботи з залученням металодетекторів. За результатами цих робіт було встановлено приблизну площу поселення (понад 6 га) й виявлено близько тисячі металевих предметів, датованих періодом LT B–C1. Більшу частину з них становили монети. Крім того, на території поселення виявлено певну кількість прикрас (переважно фібули та браслети) й декілька бронзових статуєток, ймовірно культового призначення. Аналіз монетних знахідок дає підстави припускати, що Нова Цереква мала функції не лише економічного та політичного центру, а й проміжного пункту для транзиту германських найманців із півночі на південь²⁵.

За певних обставин аграрно-ремісничі поселення могло поступово перетворитися на опідум. Свідченням цього є Манхінг, який постав як одна з найбільших кельтських ранньоміських

²⁶ H. Wendling, "Manching Reconsidered: New Perspectives on Settlement Dynamics and Urbanization in Iron Age Central Europe", *European Journal of Archaeology* 16 (3) (2013): 464.

структур у результаті злиття декількох поселень середньолатенського часу (LT B-C1). Їхній консолідації сприяла наявність потужного культового центру на території майбутнього опідума. Манхінг був розташований на торговельному шляху, що проходив Дунаєм, а також поряд із джерелами сировини (залізна руда). Важливо зазначити, що поселення на території, яку займав опідум, існувало ще з часів неоліту. Розташовані тут кургани бронзової доби за латенського часу все ще могли відігравати певну ідеологічну роль у житті кельтського поселення²⁶.

Загалом за наявними даними можна виокремити такі характерні риси кельтських аграрно-ремісничих поселень:

- датування в межах середньолатенського періоду (LT B-C), тобто III-II ст. до н. е. (у подальшому ці поселення або занепали, або перетворилися на укріплені опідуми);
- наявність розвиненого ремесла, насамперед оброблення заліза та бронзи; розташування поблизу джерел сировини;
- виготовлення монет, а також наявність інших ознак політичного центру;
- залучення до системи торгівлі на далекій відстані;
- наявність культових об'єктів (хоча такі об'єкти є не на всіх ранньоміських поселеннях кельтів).

Чи відповідає цим критеріям поселення на горах Галіш і Ловачка поблизу Мукачєвого? На це запитання можна цілком упевнено дати ствердну відповідь. Поселення, яке виникло в результаті проникнення в регіон Верхнього Потисся кельтів, існувало щонайменше упродовж усього II ст. до н. е. В цей час воно відігравало роль потужного центру оброблення заліза та бронзи й було залучене до регіональної мережі торговельних контактів. Виробництво монет, а також знахідки численних статусних предметів засвідчують проживання у Галіш-Ловачці представників соціальної еліти. Питання функціонування на поселенні культового центру залишається відкритим через поганий стан збереженості пам'ятки, однак зважаючи на концентрацію тут «скарбів» (вотивних депозитів?) можна припустити, що такий центр принаймні міг існувати.

На теренах Закарпаття існувало ще одне латенське поселення, яке розвивалося в напрямі аграрно-ремісничого центру. Йдеться про поселення Дийда у Берегівському районі, де у 1980-ті було виявлено декілька жител, латенську гончарну кераміку та сліди металургійного й склоробного виробництва. Проте жодних ознак політичного центру це поселення не мало.

Загалом можна констатувати, що Галіш-Ловачка становить унікальний для України приклад кельтського аграрно-ремісничого та політичного центру, яке проливає світло на формування ранньоміських структур і редистрибутивних осередків кельтів Центральної Європи.

З огляду на це, важливими видаються збереження й подальше дослідження цієї пам'ятки та знахідок, зроблених на її території, а також популяризація знань про неї. У сусідніх країнах, де розташовані подібні історико-культурні пам'ятки, на їх основі створюють музейні експозиції та туристичні об'єкти. Успішним прикладом популяризації культурної спадщини давніх кельтів Закарпаття є агроетносадиба «Кельтський двір під Ловачкою», заснована закарпатським журналістом та виноробом Юрієм Клованичем. Що ж стосується демонстрації автентичних об'єктів із Галіш-Ловачки, то належно представлені лише матеріали розкопок 1980-х рр. в Археологічному музеї ім. проф. Е. Балагурі Ужгородського національного університету. Основні ж матеріали, зібрані в другій половині XIX — на початку XX ст., зберігаються у фондах Закарпатського обласного краєзнавчого музею ім. Тиводара Легоцького. На превеликий жаль, рівень їхнього представлення в експозиції музею не можна визнати задовільним.

References

- Arheologicheskie issledovaniya v zonah st-va meliorativnykh sistem i spasatelno-ohrannye raskopki oppiduma Gallish-Lovachka, gorodishcha Malaya Kopanya. 1989/197. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy.
- Arheologicheskie issledovaniya v zonah stroitelstva meliorativnykh sistem v basseynе Verkhnego Potisya i spasatelno-ohrannye raskopki oppiduma Gallish-Lovachka i gorodishcha Malaya Kopanya. 1988/150. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy.
- Bidzilia, V. *Istoriya kultury Zakarpattia na rubezhi nashoyi ery*. Kyiv: Naukova dumka, 1971.
- Czerska, B. “Wyniki Badań Późnolateńskiej Osady Kultury Celtyckiej Koło Nowej Cerekwi, pow. Głubczyce, w Latach 1958–1960”. *Wiadomości Archeologiczne* 29 (3) (1963): 289–311.
- Danielisová, A. “The Role of the Oppida as Regional Centers Within Late Iron Age Central Europe”. In *Praktische Funktion, Gesellschaftliche Bedeutung und Symbolischer Sinn der Frühgeschichtlichen Zentralorte in Mitteleuropa*, Hrsg. J. Macháček, 144–160. Bonn, 2010.
- Dzembas, O. “Doslidzennia Keltskoho Poselennia Galish-Lovachka bilia Mukacheva (1986–1989)”. In *Problemy arheologii Shidnyh Karpat*, 104–110. Uzhgorod: Grazhda, 1995.
- Holzer, V. “Roseldorf – An Enclosed Central Settlement of the Early and Middle La Tène Period in Lower Austria (Roseldorf/Němčice Centre)”. In *Paths to Complexity. Centralisation and Urbanisation in Iron Age Europe*, eds. M. Fernández-Götz, H. Wendling, K. Winger, 122–131. Oxford: Oxbow books, 2014.
- Kazakevych, G. *Shidni kelty: kultury, identychnosti, istoriografichni konstrukcii*. Kyiv; Vinnytsia: Nilan, 2015.

- Kolniková, E. “Latenezeitlicher burgwall Gališ-Lovačka (Mukačevo) im lichte der münzfunde”. In *Carpatica – Karpatyka: materialy mizhnarodnoho sympozyumu*, eds. E. Balaguri et al. Vol. 15: *Karpaty v davnynu*, 99–115. Uzhhorod, 2002.
- Kotygoroshko, V. *Verkhnie Potyssia v davnynu. 1000000 rokiv tomu – X storichchia n. e.* Uzhgorod: Karpaty, 2008.
- Küster, H. “LAgriculture”. In *Les Celtes*, ed. S. Moscati, 426–428. Paris: EDDL, 2001.
- Moscati, S., ed. *Les Celtes*. Paris: EDDL, 2001.
- Otchet o rabote Zakarpatskogo otriada Ranneslavianskoj ekspeditsii za 1966–1967 gg. 1966-67/26. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy.
- Pleiner, R. *The Celtic sword*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Rudnicki, M. “Nowa Cerekwia. A Celtic Centre for Craft and Commerce of Interregional Importance North of the Carpathians”. In *Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin*, ed. S. Berecki, 33–70. Târgu Mureș: MEGA, 2014.
- Rustoiu, A. “Masters of metals in the Carpathian basin (workshops, production centers and funerary manifestations in early and middle La Tène”. *Ephemeris Napocensis XIX* (2009): 7–21.
- Wendling, H. “Manching Reconsidered: New Perspectives on Settlement Dynamics and Urbanization in Iron Age Central Europe”. *European Journal of Archaeology* 16 (3) (2013): 459–490.
- Woolf, G. “Rethinking Oppida”. *Oxford Journal of Archaeology* 12 (2) (1993): 223–234.

Hennadii Kazakevych

CELTIC SETTLEMENT GALISH-LOVACHKA IN THE TRANS-CARPATHIAN REGION: RECONSIDERATION OF CONTEXT

The settlement on the Galish and Lovachka hills near the modern Ukrainian city of Mukacheve is one of the most significant La Tène sites in the Upper Tisza region. From 1844 to 1930, amateur archaeologists unearthed the Galish-Lovachka site in an unsystematic manner. They uncovered twenty-four

structures, including dwellings and workshops, as well as several inhumation burials and approximately one thousand artifacts, such as iron tools, pottery vessels, bronze ornaments, weapons, and military equipment, etc. The majority of the inventory is from the LT B2-C period. The majority of the cultural layer of the Galish-Lovachka site was destroyed by plowing in the early twentieth century. Additional research conducted between 1962 and 1964 proved fruitless. On the Lovachka hill, archaeologists from Uzhhorod State University excavated multiple storage pits and a half-dugout dwelling between 1986 and 1989. The cultural layer contained fragments of wheel-made pottery and several metal objects. It is evident that Galish-Lovachka was an important metallurgy and ironworking center that engaged in long-distance commerce. Galish-Lovachka was also a political center of the surrounding area, as evidenced by the discovery of a number of artifacts indicating the high social status of their owners. The swords, which include a short sword with an X-shaped handle, iron chain belts for hanging a sword, horse bits, and chariot fittings from Galish-Lovachka, provide evidence for the presence of the Celtic military elite at the settlement. Few dozens of silver coins (primarily imitations of Philip II and Audoleon) were discovered in the settlement's cultural layer. The discovery of a coin mold indicates that at least some local coins were produced. If Galish-Lovachka had become an oppidum, its well-developed crafts, coin minting, and high-status objects would indicate a certain stage in the evolution of La Tène settlements, but it did not. Galish-Lovachka is compared to well-known Central European Celtic sites such as Roseldorf, Nmice, and Nowa Cerekwa by the author. One may conclude that Galish-Lovachka was a typical Celtic "industrial village" of the middle La Tène period – a large rural settlement that served as the regional political and economic hub.

Keywords: Celts, La Tène, Galish-Lovachka, Trans-Carpathian region, early urban settlement, industrial village.